

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.125:321.6

О.І. Левченко

ВИХОВНА ДІЯ ПРАВА НА СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ

В статті йде мова про виховний вплив права на суспільні відносини. Визначено об'єкт та предмет виховного впливу права. Проаналізовано процес впливу та його складові частини, зв'язок з правовою культурою та правовою свідомістю населення.

Ключові слова: об'єкт, предмет правового впливу, психологія, ідеологія, правова культура, правова свідомість, правовий нігілізм.

В статье идет речь о воспитательном воздействии права на общественные отношения. Определены объект и предмет воспитательного воздействия права. Проанализирован процесс воздействия и его составные части, связь с правовой культурой и правовым сознанием населения.

Ключевые слова: объект, предмет правового воздействия, психология, идеология, правовая культура, правовое сознание, правовой нигилизм.

The article tells about the educational impact of law on the public relations. The Object and the subject of educational influence of law are defined. The process of influence and its components, the connection with the legal culture and legal sense of people are analyzed.

Key words: object, subject of legal influence, psychology, ideology, legal culture legal sense, legal nihilism.

Сьогодні стало очевидним, що надмірне захоплення всіх мешканців України (від пересічних громадян до так званої еліти) економічними питаннями, і то в спотвореній не західній, сурогатній, по суті, "постсовковій" формі, цілком і всюди призвело до духовного занепаду та спустошення нашого суспільства. Старе зруйновано, життєздатного і перспективного нового немає. "Сорочки-вишиванки" та релігійні різношерсті культурні споруди, що дуже

швидко з'являються на теренах країни, також не заповнили ідеологічного вакууму, який виник після розпаду СРСР. Еліта вирішила: якщо "виховувати" населення не потрібно (неприбутковою є ця справа, а навіть вельми витратною), то немає потреби й у необхідних для цього ідеологічних конструкціях та інститутах.

Однак із кожним днем стає все більш зрозуміло, що духовно-моральний стан суспільства є тим чинником, від якого багато в чому залежить реалізація владних рішень, досягнення соціально-економічних, політичних і правових цілей. Громадяни України й інших держав перехідного типу дійсно є "загнаними" буденними життєвими турботами "гвинтиками" в існуючих соціально-економічних, політичних і правових системах суспільств, проте ці "гвинтики" є такими, що думають, відчують і переживають, у тому числі й за долю своєї Батьківщини.

Добрі наміри представників влади й опозиції в будь-якій сфері функціонування держави не будуть реалізовані на практиці, якщо вони не враховують рівня культури і духовності населення країни. Особливо ці обставини виявляють себе у сфері внутрішньої політики, коли проголошені соціально-економічні, політичні й правові завдання (усілякі "реформи") й засоби їх вирішення далекі від прагнень та ідеалів пересічних громадян. Наприклад, ні для кого не є секретом, що для духовно-моральної ситуації у молодіжному середовищі (це майбутнє держави й водночас "вибухонебезпечне паливо" можливих в майбутньому різнобарвних революцій і потрясінь) характерні такі явища, як "егоцентризм, агресивність і озлобленість, нездатність до прийняття самостійних, аргументованих рішень, спустошеність, яскраво виражене падіння моральних й інтелектуальних характеристик"¹. До цього слід додати прагнення швидкого й масштабного збагачення будь-яким шляхом, зокрема кримінальним ("гроші не пахнуть").

У таких умовах проблема виховання населення та можливість досягнення позитивної мети в цьому процесі за допомогою у тому числі й виховного впливу права на суспільні відносини в наших умовах уважається досить актуальною, хоча її практичне вирішення за-

¹ Див.: Астахова В.И. Об отношении студентов к государственно-властным структурам // Пятое Харьковские политологические чтения "Ресурсы политической власти". - X., 1997. - С. 16.

лежить переважно від багатьох факторів: історичних, соціально-економічних, політичних, культурних, духовно-моральних, демографічних, фінансово-ресурсних і навіть міжнародних.

Виховання – вельми багатогранне поняття, здатне до диференціації в найрізноманітніших відносинах. Виховання насамперед є процес соціальний у найширшому розумінні, і тому виховує особистість *все те, що її оточує*: люди, речі, явища, у тому числі й право.

Об'єктом виховної функції права, а отже, і правового впливу є не тільки людина, а вся свідомість загалом: *думки, почуття, воля*. Не можна говорити про виховний вплив права на свідомість індивіда, якщо цю свідомість ізолювати від її думок і почуттів, від її повсякденного життя. Мотиви, з яких люди виконують або порушують норми права, переконання та звички дотримуватися закону, словом, правосвідомість як суспільна психологія є об'єктом впливу (а для науки – об'єктом пізнання) виховної функції права.

Юридична наука поки що дає дуже мало для пізнання виховних властивостей права, для виявлення психологічних закономірностей правомірної та неправомірної поведінки. Причини цього, мабуть, криються ще й у тому, що будь-який процес виховання і самовиховання особистості, засвоєння нею позитивних рис характеру юридично індіферентний, він не має безпосереднього юридичного значення; лише в кінцевому підсумку, коли усталяться переконання та звички дотримуватися законів, у конкретних вольових актах позначається результати виховного впливу права. Однак не слід забувати, що виховувати людей тільки за допомогою норм права неможливо. Без перебудови всієї системи суспільних відносин ("життя за вікном") ця мета буде досяжна частково або недосяжна взагалі.

Тільки в такому випадку цілі дії права, правового впливу, правового регулювання та правового виховання практично будуть збігатися. Якщо цього не відбувається ще на етапі *поставлення мети*, то можна говорити про початок розбалансування всієї політичної та правової системи суспільства.

Зокрема, це говорить:

- про наявність у суспільстві значних соціальних контрастів;
- про неконсолідованість правлячих еліт;
- про наявне протистояння влади й народу;
- про "незрілість" держави як основного соціального інституту суспільства та неспроможність виконувати нею свої основні функції;

- про неефективність існуючої політичної системи суспільства;
- про серйозні недоліки, наявні в правовій системі (об'єктивного та суб'єктивного характеру).

Залежно від перелічених чинників і *результати* правового впливу та правового регулювання будуть збігатися чи не збігатися тією чи іншою мірою. Отже, і результати правового виховання будуть відрізнятися від тієї мети, яка ставилася перед ним. При цьому суспільство не може ставити перед собою такі цілі у сфері виховання населення, для настання яких ще немає необхідних соціально-економічних, політичних і культурних передумов. Одночасно владі необхідно своєчасно зуміти "розглядити" можливі панівні тенденції, що формуються та з'являються у суспільному житті й котрі в найближчій перспективі зможуть заявити про себе як про системоутворюючі тенденції у виховній сфері.

Питання про зміст і форму дії виховної функції права в державах перехідного типу вимагає якнайретельнішого вивчення. Але що повинне бути об'єктом такого вивчення перш за все - *норми права, практика їх реалізації чи свідомість громадян?* Якщо зважити на стан розробленості цього питання, то доцільніше почати з вивчення *свідомості людей*. Однак свідомість надто широке поняття. У філософії та психології розрізняють індивідуальну і суспільну свідомість, звертають увагу на складну структуру суспільної свідомості, котра являє собою певні відносно самостійні форми суспільної свідомості, і кожна форма утворює *єдність ідеології та суспільної психології*.

Предметом виховного впливу права й, отже, предметом наукового пізнання є правосвідомість як форма суспільної свідомості, що являє собою поєднання правової ідеології та правової (суспільної, масової) психології. Слід сказати, що поняття "правова психологія" дуже часто сьогодні на догоду "модним" політичним течіям (і правовим також) асоціюється з індивідуальною свідомістю, що абсолютно неприйнятно, оскільки індивідуальної (автономної) правової психології, як нам уявляється, не існує. Принаймні якщо вести розмову про загальну теорію держави та права. Ідеться про те, що у свідомості громадян наявні більш-менш поширені, отже, масові правові погляди (поняття, думки, ідеї) і правові почуття (емоції, переживання стосовно права, закону, правосуддя, законності, злочину, покарання тощо).

Коли одні й ті ж самі правові погляди та правові почуття поширені у свідомості багатьох людей, вони швидко утворюють стійкі переконання та звички, предметом яких є психологічне ставлення до чинного та проєктованого законодавцем права. Ось цю масову поширену правосвідомість, якщо вона в якійсь частині не систематизована, можна назвати *правовою (суспільною) психологією* на відміну від системи правових поглядів, від правових теорій, що відносяться до *правової ідеології*, яка отримує законодавче закріплення в юридичних нормах держав перехідного типу.

Для суспільної психології характерними є всі *продукти відображення*: думки, воля, почуття, що властиве і *правовій психології*. Слід підкреслити, що позитивні й негативні правові почуття є фактом свідомості, який визначає мотиви поведінки та вчинки людей, ці почуття – не інтуїція, не відчуття, не підсвідомі утворення, а завжди цілком усвідомлені, контрольовані (або *реєстровані*) розумом переживання. Вивчення правових почуттів – *позитивних і негативних* – вельми складна й трудомістка справа. Без вивчення правової психології, тобто масового поширення одних і тих же самих правових поглядів і почуттів, не можна розробляти проблему виховного впливу права на свідомість громадян. Для нас сьогодні є вкрай актуальним знання, яким чином великі соціальні верстви населення, професійні, релігійні, національні та інші людські колективи, спаяні єдністю певних інтересів (що визначається врешті-решт економічною, політичною та мовною єдністю), виробляють правила поведінки стосовно до різних галузей діяльності та ситуацій, яку роль в усвідомленні цих правил і ціннісних орієнтирів відіграють певні ідеї та почуття людей, яким чином долаються негативні правові почуття і стверджуються позитивні. Накопичення знань про механізм становлення й поширення масових поглядів і почуттів як компонента дотримання норм поведінки досягається зусиллями не тільки правової науки, але і психології, педагогіки, етики й інших наук.

На жаль, сьогодні у вітчизняній науці спостерігається *закономірний "крен"* і в правознавстві, і в психології в бік вивчення психології індивіда (західний підхід) і зовсім не досліджуються *психологічні особливості груп населення*. А звідси – помилки тактичні й стратегічні. Ми не знаємо, як населення ставиться до права і

якою буде реакція на ті чи інші правові, політичні і соціально-економічні дії з боку великих людських мас. Останні події в Лівії, Єгипті, Сирії та Туреччині – прямий доказ цього, а також актуальності досліджуваного питання.

Виходячи з цього, теорія правового виховання населення повинна спиратися на знання психологічного ставлення окремих соціальних груп до конкретних законів (дії та прогнозованого наслідку) трудової, цивільної, кримінальної, кримінальної процесуальної та інших галузей права. Повинні бути розроблені правові методи впливу на суспільну психологію, інакше міркування про виховну роль права (правового впливу) залишаться добрими побажаннями або пустими деклараціями.

Методика вивчення правової психології, психологічного ставлення людей до правового впливу, без сумніву, потребує особливого колективного обговорення юристів спільно з економістами, соціологами, психологами, політологами та ін.

Виховання позитивного ставлення до чинного і проєктованого права залежить від цілого арсеналу економічних, політичних та ідеологічних засобів. Якщо підійти до цього питання з точки зору правових важелів виховання, то слід звернути увагу, *по-перше*, на зміст законодавства, *по-друге*, на його сутність (тобто спрямованість дії), *по-третє*, на практику його реалізації, *по-четверте*, на правове виховання всього населення країни, на рівень правової культури (який базується на загальній культурі населення).

Якщо законодавство не виражає взагалі або не належною мірою інтереси *більшості* народу, якщо воно сприймається багатьма як несправедлива вимога, то воно не зможе служити надійною підставою для регулювання суспільних відносин, тим більше регулювання ефективного. *Отже, така сама доля чекає і правовий вплив.* Результат буде близьким до нуля або взагалі внесе дисгармонію в наявний соціум.

Правовий вплив починається з розроблення законопроекту й закінчується тоді, коли населення висловлює свою оцінку щодо результатів дії закону. Але зводити все тільки до практичної його реалізації буде неправильно.

Зрозуміло, що інформованість населення про роботу законодавчих органів країни над проєктами нормативно-правових актів,

безсумнівно, позначається на процесі впливу права на суспільні відносини та його результатах частіше позитивно. Проте одного знання законів недостатньо для добросовісного їх виконання, людина може їх прекрасно знати й одночасно порушувати. Тільки якщо це будуть її закони, її право, у якому зафіксовані й захищені, у тому числі й від державного свавілля або інших осіб, її інтереси, – тільки тоді ідеологія, політика та психологія працюватимуть разом в одному напрямку, і ми отримаємо необхідні результати – ефективне правове регулювання й дійсний правовий вплив. Тільки тоді можна говорити про необхідну й бажану психологічну реакцію населення країни на дію права у вигляді стійких позитивних правових емоцій – переживань правового типу, правових уявлень і почуттів, правосвідомість, *правову культуру*, а в кінцевому розумінні – про ефективну державу¹.

Правова культура – дуже широке поняття, вона, без сумніву, є частиною загальної культури та містить у собі як конкретну історичну обумовленість, так і загальноцивілізаційну позачасову складові. Вимоги відносно змісту завдань щодо підготовки всіх членів суспільства до відповідального ставлення стосовно своїх обов'язків і прав. Нерідко є знання й досвід, але немає необхідної правової культури, яка робить застосування правових норм не тільки бездоганно юридично обґрунтованим, але й безумовно справедливим, гуманним, своєчасним, з почуттям міри (однак, що дуже важливо, з позиції меншості чи більшості суспільства?). У цьому суть проблеми правової культури та правового виховання. І тут необхідно чітко розуміти, що *панівна* в суспільстві культура (культура економічно й політично домінуючої соціальної верстви, яка видається за всенародну і нав'язується останньому різними способами, у тому числі й під виглядом європейської та цивілізаційної), звичайно, знайде своє адекватне відображення й у правовій культурі, й у правовому вихованні (а також у вихованні взагалі). Однак при зміні панівних соціальних груп (революційним чи еволюційним шляхом) відбувається "ломка" культур (на зміну буржуазній приходиться "пролетарська" (1917 р.) і навпаки – на зміну "радянській" культури приходиться "буржуазна" (1991 р.) і так до

¹ Бойкова М. Проблеми оцінки ефективності держав і діалектичні методи їх розв'язання / М. Бойкова // Віче. – Березень 2013. – С. 6-7.

безкраю)¹. Правова культура, структурно залишаючись частиною загальної культури, може бути в "переломні" моменти історії більш активною та наступальною, своєрідним "застрільником" у формуванні загальної культури суспільства, оскільки найближче стоїть до права, а отже, до нового політичного й економічного курсу, здійснюваного новим панівним прошарком населення. Проте, говорячи про стабільні в історичній ретроспективі соціуми, можна вести мову і про досить стабільну культуру, про спадкоємність у культурі й навіть про "виключення" з неї *правової культури*. Комуністичний режим у Китаї та вестернізація Японії не змінили сутність погляду, усталеного у свідомості людей цих країн, який виражається у формулі "*право є добрим для варварів*". В очах китайців право не просто далеке від того, щоби бути чинником порядку й символом справедливості, – воно є зняряддям свавілля, чинник, який порушує нормальний стан речей. У своїй поведінці людина повинна керуватися, на їх думку, не юридичними мотивами, а прагненням до гармонії та миру. *Погоджувальні процедури цінніші за правосуддя* (*ibi victoria, ubi concordia*)², і конфлікт слід гасити за допомогою посередництва, а не вирішувати правовим шляхом. Суди в Японії схиляють сторони до мирової угоди й розробили оригінальну техніку застосування права, *а точніше, ухилення від його застосування*³.

Тобто більшість населення цих країн живуть згідно зі своїми віковими традиціями та *стародавньою культурою*, не звертаючи уваги на штучні зводи правових норм і не даючи їм проникати у вигляді *правової культури* до їхньої *самобутньої культури*.

Україна, звичайно, не може претендувати на такий підхід до культури й на спадкоємність у культурі загальній і правовій. Хоча є певна спадкоємність стосовно права кріпосницької Росії, Радянського Союзу і незалежної України – це його несприйняття завжди більшістю населення, протистояння йому і як результат – його відторгнення у вигляді *правового нігілізму*. При цьому в державах перехідного типу в свідомості народу кричущий правовий нігілізм досить довго успішно поєднувався з такого ж рівня правовим *ідеалізмом* (віра в "добраго царя", генсека, прокурора тощо).

¹ Тобто культура по суті є *fructus temporum* (плід часу).

² Там перемога, де домовленість

³ Див.: Давид Р. Основные правовые системы современности / Давид Р. Жоффре-Спинози К. – М. : Международные отношения, 2009. – С. 30-33.

Сьогодні справи з культурою ще гірші. Не маючи свого міцного історичного, культурного самобутнього коріння, пострадянський "культурний" сурогат "успішно" доповнився закордонною вестернізованою "культурою". У результаті вийшла "тримуча суміш", яка не має нічого спільного ні з західною, ні зі східною культурою. Ясно, що все це знайшло "гідне" відображення і в *правовій культурі*, звівши її до примітивного, однобокого розуміння як *повверхового знання про закони*. Про їх добровільне виконання, виходячи з внутрішніх переконань громадян країни, не може бути й мови. Ставка, за радянською правовою традицією, знову робиться на дедалі більш суворе законодавство, залякування та плазування перед владою. І це закономірно для держав перехідного типу, тому що вони не можуть дати народові (більшості населення) головне – відобразити *в законодавстві переважно його інтереси* й добитися добровільного виконання громадянами чинних норм права. Держава не може навіть запропонувати народу "пряника" (у бідних країнах його на всіх просто не вистачає). Отже, згідно з тією ж історичною традицією, залишається тільки "батіг". І чим біднішою буде ставати країна, тим більше буде *відкритого примусу*, що є дуже далеким від *культури* – загальної та правової. І доки в суспільстві кардинально не зміниться соціально-економічна, політична й моральна ситуація, з культурою в країні будуть закономірні складнощі, а про правову культуру й "виховний" вплив права в гуманістичному розумінні доведеться забути на тривалий час. Бо, як влучно сказав понад сто років тому Є.М. Трубецький: "...неможливо будувати суспільство на тваринному, буржуазному страху й інстинкті самозбереження; але його не можна будувати й на користолобстві, злobie й людиноненависницьких почуттях озвірілої маси; тому що тваринні інстинкти – це ті відцентрові сили, які рвуть на частки суспільний організм"¹. На жаль, і перше, і друге лежить в основі нашого безкультур'я та невихованості й визначає їх зміст.

Але навіть в цій ситуації право повинне прагнути до того, щоб бути "мінімумом зла" і забезпечити досягнення хоча б в якійсь мірі соціального компромісу (право як мистецтво) й таким чином зберегти державу, як головний суспільний інститут. Право виховує, але останнє слово у цьому процесі за реальним буттям людини.

¹ Див.: Половинкин С. Евгений Николаевич Трубецкой / С. Половинкин // Литературная газета. - 1989. - № 21. - 24 мая. - С. 6.

Використана література:

1. Астахова В.И. Об отношении студентов к государственно-властным структурам // Пятое Харьковские политологические чтения "Ресурсы политической власти". - Х., 1997. - 103 с.
2. Бойкова М. Проблеми оцінки ефективності держав і діалектичні методи їх розв'язання / М. Бойкова // Віче. - Березень 2013. - С. 6-10.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Давид Р., Жоффре-Спинози К. - М. : Международные отношения, 2009. - 456.
4. Половинкин С. Евгений Николаевич Трубецкой / С. Половинкин // Литературная газета. - 1989. - № 21. - 24 мая. - С. 6.

УДК 340.12(075.8)

Д.В. Андреев

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ЕЛЕКТРОННИХ ЗМІ**

У статті досліджуються правові засади організації діяльності телерадіоорганізацій. Особлива увага приділяється держаним регуляторам електронних ЗМІ, які повинні забезпечити дієвість мас-медіа у сучасних українських реаліях. Крім того, у роботі висвітлюється іноземний досвід правового регулювання телерадіокомпаній, приклади якого доцільно використовувати в процесі вдосконалення національного законодавства.

Ключові слова: *масова інформація, засоби масової інформації, телерадіокомпанії, органи влади, державне регулювання, демократичні стандарти.*

В статье исследуются правовые основы организации деятельности телерадиоорганизаций. Особое внимание уделяется государственным регуляторам электронных СМИ, которые должны обеспечить действенность масс-медиа в современных украинских реалиях. Кроме того, в работе освещается иностранный опыт правового регулирования функционирования телерадиокомпаний, примеры которого целесообразно использовать в процессе совершенствования национального законодательства.

Ключевые слова: *массовая информация, средства массовой информации, телерадиокомпании, органы власти, государственное регулирование, демократические стандарты.*

This article investigates the legal basis for the organization of activity of television and radio broadcasting company. Special attention is paid to the state regulators of the electronics media, which should ensure the ef-